13. Золотова Г., Онипенко Н., Сидорова М. Коммуникативная грамматика русского языка. – М., 1998.
14. Левицкий Ю. От высказывания - к предложению, от предложения – к высказыванию. – Пермь, 1995.
15. Майсак Т. Грамматикализация глаголов движения: опыт типологии// Вопросы языкознания. – 2000. - №1.
16. Русская грамматика. – Т.2. - М., 1980.
17. Степанов Ю. Основы языкознания. – М., 1975.
18. Телия В. Семантический аспект сочетаемости слов и фразеологическая сочетаемость// Принципы и методы семантических исследований. – М., 1976.
19. Українська мова: Енциклопедія. – К.,
20. Филичева Н. Структура словосочетания и синтаксическое поле// Вестник МГУ. – Филология. – М., 1971. – Вып.3.
21. Шмелева Т. Семантический синтаксис. – Красноярск, 1988.
22. Шульжук К. Синтаксис української мови. – К., 2004

Н.П.Гальона

ВИЯВ ВАЛЕНТНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ПРЕДИКАТА У СПОЛУКАХ З ПРЕФІКСАЛЬНО-ПРИЙМЕННИКОВОЮ КОРЕЛЯЦІЄЮ

Сукупність сполучувальних потенцій слова, які можуть виявлятися в реченні у складі предикатно-аргументних комплексів, визначається як валентна структура слова, яку утворюють лівобічна та певна кількість правобічних активних валентностей.

На формування валентної структури слова та вияв її у реченні впливає ряд різнорівневих мовних та позамовних чинників, передусім лексичне значення слова та його морфологічна будова. Морфемний потенціал тісно пов'язаний з лексичною семантикою слова, а тому лежить в основі формування його семантико-синтаксичних властивостей, вливає на якісні та кількісні параметри валентності предиката.

Особлива роль у зумовленості синтаксичних валентностей слова належить дієслівним префіксам. „Саме префікс, приєднуючись до дієслівної твірної основи, надає їй певної спрямованості дії, внаслідок чого префіксоване дієслово стає незавершеним у структурно-семантичному відношенні і потребує обов'язкового вживання при собі прийменниково-відмінкової форми, співвідносної із просторовим значенням префікса" [2, 57]. Змінюючи структуру словозначення, префікс модифікує й синтаксичні властивості дієслова, спричинює його релятивну семантику. Внаслідок цього дієслівний предикат у реченні часто набуває здатності приєднувати залежний компонент, виражений іменною формою з прийменником, який виступає корелятом префікса.

На співвіднесеність дієслівних префіксів і прийменників звернули увагу ще М.І.Греч, О.Х.Востоков, О.Добіаш (т.зв. „семасіологічна тавтологія"). Як

„закон тотожності або відповідності прийменників та префіксів” розглядали цей феномен В.В.Виноградов, Г.А.Золотова. У вітчизняному мовознавстві явище префіксально-прийменникової кореляції досліджується у зв’язку зі сполучувальними властивостями дієслова та структурою словосполучення і речення в роботах А.П.Грищенка, В.Г.Войцехівської, М.І.Степаненка та ін.

Явище префіксально-прийменникової кореляції пов’язують передусім з дієслівними дериватами просторової семантики, спрямованого руху, які в реченні приєднують локативні поширювачі, що вказують на напрям, шлях руху або місце дії і виражені формами з відповідними прийменниками.

Проте аналіз мовного матеріалу свідчить, що здатність до префіксально-прийменникової кореляції мають і дієслова зі значенням інших активних фізичних дій, станів, інтелектуальної діяльності, психічних процесів: *відрубати від гілки, відв’язати від дерева, вдивлятися в ніч, вдумуватися в зміст, долити до позначки, досидіти до вечора, домішати до розчину, дов’язати до спідниці, зшити з пелюсток, здружитися з колегою, змалювати з книжки.* Необхідність дослідження валентних властивостей різних за семантикою дієслів у сполуках з повною префіксально-прийменниковою кореляцією зумовлює **актуальність** цієї роботи.

Метою статті є з’ясування особливостей валентної структури префіксованих дієслівних дериватів у сполученнях з відношеннями префіксально-прийменникової кореляції, що характеризуються повною звуковою та семантичною тотожністю префікса й прийменника.

Відношення префіксально-прийменникової кореляції можуть виявлятися у збігові прийменника й префікса за звучанням та семантикою (***від****ійти* ***від*** *дороги,* ***від****різати* ***від*** *хлібини,* ***з****лізти* ***з*** *гори,* ***до****повзти* ***до*** *струмка,* ***за****бігти* ***за*** *будинок)* або лише за семантикою (***при****їхати* ***до*** *міста,* ***при****ліпити* ***до*** *стіни,* ***за****лізти* ***у*** *вікно,* ***ви****ключити* ***з*** *комісії*), наприклад, *І дим* ***в****летів мені* ***в*** *вікно гіркою хмарою(Леся Українка). Михайлові і Лесі, я гадаю, на певний час треба* ***від****ійти* ***від*** *громадської роботи (М.Олійник). Гори* ***під****ступають* ***до*** *самого моря, насторожено височать над водою(П.Загребельний); Затаєна його думка* ***ви****стрибувала часом, як сонячний промінь,* ***з*** *глибоких впадин його очей (Р.Федорів*).

Предметом дослідження у статті обрано словосполучення з корелятами, тотожними не лише за семантикою, а й за фонемною організацією.

Як уже зазначалося, зміна морфемного складу дієслова внаслідок префіксального словотворення веде до таких змін у його семантиці, що номінована дія набуває обов’язкового або факультативного зв’язку з новими обставинами чи об’єктом. Префікс, сполучаючись з дієсловом, „модифікує його значення, породжує його структурно-значеннєву незавершеність, обмежує або розширює його синтагматичні можливості, зрештою, викликає обов’язкову появу припредикатного поширювача у вигляді прислівника, субстантивної словоформи, прийменниково-іменникової форми”[9, 22]. Діє-

слово набуває нових якісних і кількісних параметрів валентності. Таким чином, словотвірний префікс, надаючи нового лексичного значення слову, зумовлює зміни валентної рамки, які можна кваліфікувати як звуження, розширення або якісна зміна валентності. Абсолютивні дієслова часто перетворюються на релятивні, вимагаючи залежних лексем у відповідній формі для реалізації свого значення та завершеності синтаксичної конструкції. І якщо окремі дієслова можуть в одному із своїх значень уживатися як автосемантичні, то похідні від них префіксовані лексеми, звужуючи об'єм словозначення, часто розширюють свій валентний потенціал: *співати пісню – доспівати пісню до кінця, кричати – перекричати всіх, їхати – заїхати за ріг.*

Зміна валентних властивостей внаслідок префіксального словотворення виявляється насамперед у дієсловах (та похідних від них іменниках) з префіксами просторової семантики, рідше – об'єктної та темпоральної.

Передбачуваність прийменниково-відмінкової форми дієсловом, яка виникає на основі структурно-семантичних властивостей його префікса, може виявляти себе як факультативна або облігаторна. Значна частина дієслівних дериватів в українській мові, як було зазначено, разом з префіксом набуває здатності вимагати такої прийменниково-відмінкової форми, де словотвірне значення префікса збігається з семантикою відношення прийменника.

Прийменник разом з певним відмінком залежного компонента утворює валентно зумовлену словоформу, у якій він дублює словотвірне значення префікса, формуючи відповідні семантико-синтаксичні відношення. Одна з валентностей префіксованого предиката отримує певне вираження і втілюється на формально-синтаксичному рівні відповідно до відношень префіксально-прийменникової кореляції.

В українській мові відношення повної префіксально-прийменникової кореляції встановлюються передусім між префіксами **в-(у-), від-(од-), до-, за-, з-(с-), на-, під-** та прийменниками тієї ж фонемної організації і виявляються у тотожності словотвірної семантики префікса й релятивної семантики прийменника.

Префікс **в- (у-)** зі словотвірним значенням „поміститися, проникнути, зануритися в щось, у середину чогось з домогою дії, названої мотивуючим дієсловом", зумовлює одну з валентностей дієслова або віддієслівного іменника, яка реалізується іменним компонентом у формі знахідного відмінка з відповідним прийменником **в (у).** Він виражає просторові відношення до предмета, в середину якого здійснюється переміщення, і, отже, відповідає семантиці префікса**:** *ввезти (ввіз) в країну, внести (внесення) в протокол, в'їхати (в'їзд) в гараж, увійти (вхід) у кімнату, влізти у вікно, врізатися в дерево, вгрузнути в землю, вбити в стелю, вгвинтити в стіну, ввігнати в дошку, ввести (введення) в комісію, вписати в рядок.*

Позицію об'єкта, в який здійснюється дія-переміщення, займають назви країн, обмеженого простору, установ, приміщень та їхніх частин, а також

речовинні, збірні та конкретно-предметні іменники, наприклад, *Люди зрідка* ***в****ходять* ***у*** *морок церкви, навшпиньки, нечутно, і так само нечутно виходять... (І.Багряний). І ця старовинна пісня ніби прорвала щось всередині в Тимка, він* ***у****ткнувся лицем* ***у*** *солому і тихо, беззвучно заплакав (Г.Тютюнник).* ***У*** *заростi парку* ***в****крадалося озеро, що було притулком тиші й суму для кількох білих скульптур над водою (В.Земляк). Якась жінка тихо, як не пошепки, заспівала дитині про котика, що спіймав мишку і* ***в****кинув* ***у*** *колиску(Г.Тютюнник).*

Смислове відгалуження від зазначеної групи утворюють дієслова зі значенням „проникати, заглиблюватися в щось за допомогою психічних процесів, названих мотивуючим дієсловом": *вслухатися в ніч, вдивлятися в постать, вдумуватися в зміст,* наприклад, *Заворожений піснями, поет* ***в****слухався* ***в*** *співучі луни (І.Цюпа). А коли лягти горілиць і* ***в****дивитися* ***у*** *глибоке небо, де пливуть хмарки на синьому повітрі, тоді здається, що сам летиш у небі (Ю.Яновський).*

Багатозначний префікс **від-(од-)** бере участь у творенні дієслів різних словотвірних типів, наприклад, *відгадати, відійти, відкинути, відкопати, відняти, відрізати, відсвяткувати, відстояти, відтворити, відцвісти, відшукати та ін.* Проте лише частина похідних лексем набуває валентності, що реалізується в сполуках з відношеннями префіксально-прийменникової кореляції. Вони відкривають позицію для форми родового відмінка з однозвучним прийменником **від (од),** який відповідає семантиці префікса. Такі похідні дієслівні лексеми за семантичною ознакою об'єднано в три групи.

Першу групу утворюють дієслова зі значенням „відділити частину від цілого або один предмет від іншого за допомогою дії, названої дієсловом". Вони сполучаються з прийменниково-відмінковою формою, де прийменник **від (од)** уживається для вказівки на особу або предмет, від яких хто- або що-небудь від'єднується, віднімається: *відрізати від хлібини, відірвати(ся) від плаття, відкусити від яблука, відгризти від морквини, відмотати від клубка, відбити(ся) від стіни, відколоти(ся) від каменя, відломити(ся) від шматка, відрубати від дерева, відділити від землі, відвалити(ся) від гори, відчепити(ся) від поїзда, відгвинтити(ся) від стола, відклеїти(ся) від стіни, віддерти від підлоги, відв'язати(ся) від гачка, відключити(ся) від мережі, від'єднати(ся) від системи, відкріпити(ся) від установи, відняти від п'яти.*

Семантично близькими до них є дієслова другої групи зі значеннями „звільнити(ся) від кого- або чого-небудь" та „відокремити(ся), відмежувати(ся) від кого- або чого-небудь", які утворилися головним чином від дєслів активної фізичної дії та інтелектуальної діяльності префіксальним або префіксально-постфіксальним способом: *відбити(ся) від нападників, відмити(ся) від фарби, відчистити(ся) від бруду, відторгнути(ся) від організму, відвикнути від міста, відмовити(ся) від наміру, відступитися від переконань, відректися від сказаного, відписатися від прохачів, відхреститися від нечистої, відрізнити(ся) від явища, відмежувати(ся) від зайвого, відсторонити(ся) від справ,*

відокремити(ся) від слова, відгородити(ся) від усього, відволікти(ся) від думок, відхилитися від норми, відсіяти(ся) від зерна.

Морфемна зумовленість валентної структури вказаних дієслів виявляється в тому, що одна з облігаторних синтаксичних позицій заповнюється іменною формою родового відмінка з прийменником **від (од),** який тут виражає відношеня до особи чи предмета, від яких хтось або щось звільняється, відмежовується, наприклад, ***Від*** *ворога їх* ***від****діляла Рось (О.Гончар). Недарма збіднілі народи* ***від****верталися* ***від*** *держав, шо мали багато золота, й простягали руки до тих, що мали багато хліба (В.Земляк). Христя не* ***од****ривала очей* ***від*** *тієї чудової краси (Панас Мирний). Він* ***од****різнявся* ***од*** *других своєю незвичайною працьовитістю, якоюсь завзятістю в роботі (М.Коцюбинський).*

Похідні дієслова зі значенням „перемістити(ся) на певну віддаль від кого-небудь, чого-небудь, віддалити(ся)" складають третю групу. Вони утворилися від лексем зі значенням руху, переміщення в просторі за допомогою префікса **від-** , що реалізує словотвірну семантику „віддалити(ся), рухатися у напрямку від когось, чогось": *відійти від машини, від'їхати від села, відбігти від дороги, відлетіти від води, відпливти (відгребти, відчалити) від берега, відстати від бігунів, відсунути(ся) від дверей, відтягти від шляху, відвести від небезпеки, відштовхнути(ся) від причалу, відслонити(ся) від вікна, відселити(ся) від сусідів, віддалити(ся) від усього, відвернутися від співрозмовника, відсахнутися від злочинця, відігнати від отари, відтулити від отвору, відміря-ти від межі.* Облігаторна правобічна валентність означених похідних дієслів має безпосередній структурно-семантичний зв'язок зі словотвірним формантом **від-,** що в цьому випадку конкретизує місце або предмет, який є вихідним пунктом руху, переміщення кого- або чого-небудь. Формою родового відмінка з корелятивним прийменником **від** на синтаксичному рівні втілюється семантична валентність об'єкта, у напрямку від якого здійснюється рух, переміщення суб'єкта, наприклад, *[Орлині зграї] намагаються скинути лелек назад у море,* ***від****ігнати* ***від*** *свого материка, побити, пошматувати, понищити... (П.Загребельний).*

Ситуація, в якій рух відбувається в протилежному напрямку, передається у реченні предикатно-аргументним комплексом, де роль предиката виконує похідна дієслівна лексема з префіксом **до-**. Тут префікс має значення цілеспрямованого наближення до визначеного об'єкта, а похідне дієслово означає „дістатися місця, що є кінцевим пунктом руху". Об'єкт, у напрямку до якого здійснюється дія, виражається, відповідно, формою з прийменником **до,** що конкретизує кінцевий пункт руху**:** *добігти до стовпа, допливти до очерету, долетіти до океану, доповзти до дерева, дострибнути до позначки, доїхати до кордону, довести до хати, донести до магазину, довезти до зупинки, дотягти до сховища,* наприклад, *Може, в пісні бодай я* ***до*** *тебе колись* ***до****лечу(Л.Забашта). Численні пам'ятки античного мистецтва й літератури гинули у війнах, пожежах, їх нищили завойовники, але ті, що*

дійшли до *нас, свідчать про людяність і художню майстерність античних митців (Г.Підлісна).*

Прийменник **до** з дієсловами руху, переміщення в українській мові може вживатися для вираження різних просторових відношень, зокрема, основного – спрямування руху до меж певного об'єкта, і похідного від нього – спрямування руху всередину об'єкта. Показово, що дієслова переміщення з префіксом **до-** здебільшого приєднують до себе відмінкові форми з прийменником у тому значенні, яке відповідає значенню префікса – „спрямування руху до об'єкта без проникнення за його межі", у той час, як решта префіксованих та непрефіксованих дієслів зумовлюють реалізацію іншої семантики прийменника – „спрямування руху всередину об'єкта": *виїхати до Угорщини, приїхати до Німеччини, піти до лісу, побігти до школи, зайти до університету тощо.*

Префікс **до-** бере участь і в утворенні дієслів зі значеннями „здійснити дію до якоїсь межі" – часової: *досидіти до вечора, догоріти до ночі, доїхати до ранку, допрацювати до відпустки;* просторової – *дочитати до абзацу, дописати до поля, досипати до краю, долити до верху, додрукувати до таблиці;* або „довести дію до певного результату чи до завершення": *доробити до кінця, доважити до двох кілограмів, доруйнувати до останньої цеглини, дозріти до стиглості, добудувати до восьмого поверху, доспівати до другого куплету, дотанцювати до середини.* Прийменник **до**, що входить до складу прийменниково-відмінкової форми, валентно зумовленої цим предикатом, дублює семантику префікса, вказуючи на межу або результат дії.

Правобічний компонент, виражений іменною формою з прийменником **до,** слід уважати облігаторним, якщо інформативна настанова речення вимагає конкретизації межі дії або її результату залежним іменником. Якщо дію виконано до кінця, відбувається згортання означеної валентності на синтаксичному рівні, оскільки семи „завершення дії", „результативність дії" містяться в структурі словозначення префіксованих дієслів *доспівати, дотанцювати, домалювати, дописати, докреслити, додрукувати, добудувати, доруйнувати, дозріти та ін.,* наприклад, *Яблука дозріли. Працівники фірми нарешті добудували будинок.*

Для дієслів *досіяти, досипати, долити, докидати,* вжитих у цьому значенні, залежна прийменниково-відмінкова форма зі значенням межі дії є обов'язковою. Без неї вони набувають іншого значення – „додатково виконати дію, доповнити до чогось": *Мати долила молока. У мішок досипали цукру.*

Значення „додатково виконати дію, доповнити до чогось" реалізують похідні дієслова активної дії та інтелектуальної діяльності з префіксом **до-** у сполученнях типу *досипати до мішка, домалювати до зображення, дошити до спідниці, дов'язати до кофтинки, доліпити до сніговика, докидати до купи, домішати до розчину, доплатити до зарплати, додати до двох, доповнити до сказаного, домислити до факту дійсності.* Прийменник **до** семантично співвідносний з дієслівним префіксом і вказує на об'єкт, до якого щось

доповнюється, додається. У реченні в такий спосіб реалізується здебільшого облігаторна валентність: *Той водопад, що, мов світляний стовп, стояв над водяною площею і раз у раз **до**ливав **до** неї нової води, - от що лякало монголів (І.Франко). Правильний дріб збільшиться, якщо **до** його чисельника і знаменника **до**дати одне й те ж натуральне число (З підручника).*

Віддієслівні іменники, мотивантами яких виступають дієслова зазначеної групи, можуть виявляти тенденцію до згортання цього валентного значення (*домішка, доданок)* або нівелювання його облігаторності у реченні (*доповнення, домисел, доплата): Доданками у цьому рівнянні є дроби з різними знаменниками (З підручника); Під час обговорення проекту закону було внесено доповнення до його першої частини* і *Під час обговорення проекту закону було внесено доповнення.*

Дієслова з префіксом **до-**, утворені засобом одночасної префіксації та постфіксації, набувають значення „досягти бажаного або небажаного результату" і приєднують форми родового відмінка з прийменником-корелятом **до,** який своєю семантикою дублює та посилює значення префікса: *достукатися до сусіда, добитися до адміністрації, допастися до їжі, дорівнятися до когось, добігатися до знесилення, докупатися до дрижаків, допрацюватися до виснаження, договоритися до абсурду, додуматися до такого.*

Актуалізація сем „бажаний результат" або „небажаний результат" залежить від семантики залежного слова, від маркування його як позитивного чи негативного, від контекстуального та екстралінгвістичного чинників. У сполуках, де корелятивний прийменник **до** вживається для означення особи чи групи осіб, до яких було звернено багаторазову дію, реалізується значення „досягти бажаного результату", а там, де він уживається з іменником, що означає незаплановану, часто несподівану результативну межу дії, – значення „досягти небажаного результату", наприклад, *достукатися до сусіда* і *договоритися до абсурду.*

Семантична валентність таких предикатів зумовлює приєднання на синтаксичному рівні двох компонентів – для заміщення суб'єктної та об'єктної позицій (хтось виконував дію аж до того, поки вона не досягла результату), наприклад, ***До**боролась Україна **до** самого краю. Гірше ляха свої діти її розпинають (Т.Шевченко).*

Однак більшість предикатів, у ролі яких виступають зазначені похідні дієслова переміщення, стану, інтелектуальної діяльності, виявляють зміни у валентній структурі. Мова йде про ті випадки, коли вони означають тривалу, багаторазову дію (часто без певної мети), що призвела до негативних наслідків. Порівняймо: *Діти нарешті докричалися до рибалок на крижині* (їх почули) і *Ну от і докричався: тепер маєш.* Дієслова другого типу характеризуються тенденцією до згортання валентності об'єкта на синтаксичному рівні. У такому разі актуалізується сема „небажаний результат", яка потенційно

існує у структурі словозначення похідного дієслова. Вона виявляється в контексті, коли дієслово вживається з незаміщеною правобічною позицією об'єкта і, частіше, в переносному значенні: *добігатися, довоюватися, довчитися, договоритися, досидітися, догулятися, догратися, докричатися, долежатися, доспіватися, долікуватися, досміятися, досваритися, дослухатися, достоятися, дофарбуватися, доходитися.*

Одна з валентностей дієслів з префіксом **за-,** що означають „переміститися за щось, розташуватися за чимось, по той бік чогось", зумовлюється просторовим значенням префікса і найповніше виявляється у словосполученні з формою знахідного відмінка та однозвучним прийменником **за,** який передає ту ж просторову семантику: *зайти за колону, забігти за школу, заїхати за будівлю, залізти за паркан, заповзти за кущ, залетіти за горизонт, завезти за ворота, завести за лаштунки, заблукати за озеро, зазирнути за штору, завернути за ріг, заховати(ся) за шафу, загнати за межу, замести за поріг, засунути за пояс, закинути за ліжко, закотити(ся) за коробки, завалити(ся) за стіл.* Прийменник **за,** передаючи значення місця, вказує на локалізацію об'єкта позаду чогось, за чимось: *Окремі хмари перегиналися, **за**пливали **за** край землі, мов невідкриті материки... (М.Стельмах).*

Формальний збіг префікса та прийменника без семантичної співвідносності свідчить про відсутність зв'язку між префіксом дієслова та його синтаксичною валентністю. Порівняймо: *заплатити за машину* і *зайти за машину.* Дієслово *заплатити* вимагає заповнення об'єктної позиції формою знахідного відмінка з прийменником *за*, подібно до дієслів *платити, переплатити, доплатити.* Ця валентність дієслова зумовлена його лексичною семантикою і не залежить від морфемного складу, на відміну від сполучення *зайти за машину,* де, як було зазначено, дієслівний префікс з просторовою семантикою вимагає співвіднесення з прийменником, який також вказує на рух у напрямку протилежного боку об'єкта, за об'єкт.

У багатьох випадках формальний збіг дієслівного префікса та прийменника залежної від нього форми засвідчує необлігаторний валентний зв'язок або й взагалі невалентний зв'язок дієслова з прийменниково-відмінковою формою, яка може мати значення: причини – *заарештувати за злочин, засудити за вчинок;* мети – *зайти за книжкою, забігти за молоком;* часу – *запланувати за рік до події, заробити за місяць, загасити за день, замерзнути за годину;* місця – *загриміти за хмарами, зацвісти за хатою, заворушитися за дверима, завуркотіти за вікном, засидітися за столом, затриматися за дверима, запросити за стіл, залишитися за ґратами;*

Компонент з локально-об'єктним значенням у певному контексті може бути валентно обов'язковим, проте це також не пов'язується з морфемною структурою дієслова через відсутність префіксально-прийменникової кореляції: *забілити за шафою, замазати за дверима, заблискотіти за деревами,*

зас`іяти за хатою, замінувати за селом, заасфальтувати за будинком, заштукатурити за меблями.

Багатозначності дієслівного префікса **з-(із-, зі-) \ с-** в українській мові відповідає семантична поліфункціональність однозвучного прийменника **з (із, зі**), який уживається разом з іменною формою, що підпорядковується префіксованому дієслову. Відповідно до словотвірної семантики префікса **з-** можна визначити шість груп дієслів, які виявляють здатність до повної префіксально-прийменникової кореляції. Вони різняться й за якісними показниками валентності, пов'язаної з морфемною будовою дієслова.

1) Дієслова зі значенням спрямованого руху зверху вниз або в якомусь іншому напрямку вимагають облігаторного просторового поширювача у формі родового відмінка з прийменником, який вказує на вихідний пункт руху: *злізти з дерева, з'їхати з гори, збігти з пагорба, спустити(ся) з горища, звалитися з неба, злетіти з гілки, зіскочити з драбини, зісковзнути з підвіконня, звернути зі шляху, з'їхати з дороги, змістити(ся) зі сторінки, зсунути(ся) з плечей, згинути з очей.* Наприклад, *Але тільки Остап **з**вернув **із** дороги, як йому причулося, що щось немов гукає (М.Коцюбинський); Очевидячки, вона **з**билася **з** дороги, заблудилася (М.Коцюбинський).*

2) Дієслова зі значенням „видалити, забрати(ся) з чого-небудь" підпорядковують собі прийменниково-відмінкову форму, у якій прийменник вказує на відношення до об'єкта, що звільняється від чогось, позбувається чогось: *знести з лиця землі, зібрати з поля, згребти зі столу, злизати з тарілки, зняти з голови, збити з даху, зірвати(ся) з місця, стерти з дошки, зчистити з чобіт, змити з рук, звільнити(ся) з роботи, зігнати зі стільця,* наприклад, *Вишневий цвіт з вишневих віт вишневий вітер **з**виває **з** віт (І.Драч). [Михайло] струснув головою, ніби **с**кинув **з** себе цей могутній осінній сон (Є.Гуцало). **З** дерев нечутно, мов білі птахи, **с**пурхували й сідали на намети пухкі, легенькі кім'яхи снігу (Г.Тютюнник).*

3) Дієслова зі значенням „зібрати(ся) разом, докупи, з'єднати(ся) в одне ціле" керують облігаторним об'єктним компонентом у формі орудного відмінка зі співвідносним префіксові прийменником, який вказує на об'єкт (правобічний компонент), з яким поєднується суб'єкт (лівобічний компонент): *з'єднати з телевізором, зчепити з паровозом, зв'язати з колосками, зшити з підкладом, склеїти з обкладинкою, зблизитися з друзями, змішати з борошном, звести з брокером, зговоритися з подругами, здзвонитися з однокласниками, здружитися з дітьми, зімкнутися з піднебінням, зістикуватися(ся) з поверхнею, зчленувати(ся) з кісткою, зрівнятися з землею, зіткнутися з машиною, зіштовхнутися з поїздом,* наприклад, *Якийсь час Михайло був у заціпенінні, здалось, наче **з**лився воєдино **з** вільховим гаєм (Є.Гуцало). Занесла колись з України мого батька робота в ті густі несходимі Брянські бори, і **зі**йшлися шляхи на північ **із** стежками до моєї колиски в Брянську (Б.Антоненко-Давидович).*

4) Дієслова, які означають „створити, зробити з чогось, з'єднати воєдино, зібрати в один витвір", приєднують факультативний \ облігаторний компонент зі значенням матеріалу, з якого виготовлено об'єкт. Прийменник-корелят префікса виражає відношення до речовини, матеріалу, предметів, з яких роблять витвір: *склеїти з паперу, зліпити з глини, сконструювати з картону, збити з дощок, змайструвати із залишків, зварити з грибів, зшити з тканини, зв'язати з ниток, сплести з волосся.*

5) Дієслова, що означають „виконання однакових або взаємопов'язаних дій одночасно по відношенню до двох об'єктів або двома об'єктами", поєднуються з формою орудного відмінка, де прийменник **з** виступає найменуванням другого об'єкта, з яким перебуває у взаємодії суб'єкт: *зіставити з фонемою, звірити з книжкою, зрівноважити(ся) з еталоном, ззирнутися з подругою, скоординувати(ся) з комітетом.*

6) Дієслова, які мають значення „перемістити, скопіювати зображення, інформацію", виявляють потенційну здатність керувати двома правобічними компонентами – об'єктним (що?) та локативно-об'єктним (з чого? звідки?). Ця здатність реалізується повною або неповною мірою залежно від інформативної настанови мовця, внаслідок чого предикат приєднує один з двох або обидва правобічні аргументи. Прийменник **з** уживається з формою родового відмінка на означення місця, об'єкта, з якого здійснюється перенесення: *змалювати з картини, скопіювати з документа, списати з дошки, зчитати з перфострічки.*

Префікс **на-**, приєднуючись до дієслів активної фізичної дії та переміщення, виступає засобом творення похідних лексем зі значеннями „спрямувати дію на поверхню чого-небудь". Вони можуть утворювати предикатно-аргументні комплекси, де об'єктну позицію заповнює іменна форма знахідного відмінка з прийменником **на.** Прийменник уживається тут для означення предмета, на який спрямовується дія з іншого об'єкта, посилюючи, увиразнюючи просторову семантику деривата: *накидати на стіл, навалити на полицю, насипати на шлях, натрусити на східці, налити на підлогу, набити на дошку, нашити на сукню, налетіти на здобич, наклеїти на стіну,* наприклад, *Татари **на**летіли **на** Рогатин уночі... (П.Загребельний).*

Значна частина дієслів внаслідок приєднання словотвірного префікса **на-** переходить з класу абсолютивної лексики до релятивної, набуває нових синтаксичних ознак, змінюючи свою валентну структуру. Деривати, виступаючи предикатом речення, вимагають уживання прийменниково-відмінкової форми з прийменником **на** як обов'язкової умови реалізації своєї семантики. Таку валентність похідних дієслів зі словотвірним префіксом **на-** слід вважати облігаторною: *наступити на квітку, наїхати на стовп, настромити на палицю, наскочити на камінь, начепити на гачок, навантажити на візок, натрапити на перешкоду, набігти на очі,* наприклад, *І йому **на**бігли **на** очі і озеречко червоної пшениці, що нагойдалася собі за літо, і*

хата-білянка, і оте чорнобриве дівчисько... (М.Стельмах). У дієсловах, де префікс **на-** виконує формотворчу функцію і виступає засобом вираження доконаного виду, він не має просторової семантики, а отже, й здатності до префіксально-прийменникової кореляції і тому не впливає на валентну структуру дієслова: *писати на дошці – написати на дошці, малювати на асфальті – намалювати на асфальті, креслити на папері – накреслити на папері та ін.*

Здатність до повної префіксально-прийменникової кореляції виявляють і дієслівні деривати з префіксом **під-,** який означає, що дія, названа дієсловом, спрямовується вниз під що-небудь. Вони утворюють сполуки з облігаторним компонентом, вираженим іменною формою знахідного відмінка з прийменником **під,** що виражає відношення до об'єкта, під який спрямована дія: *підлізти під дах, підсунути під огорожу, підкласти під голову, підшити під низ сорочки, підвести під будинок, підставити під ноги, підпливти під човен.*

Властивість утворювати предикатно-аргументні комплекси з відношеннями повної префіксально-прийменникової кореляції мають не лише фінітні дієслова. Її зберігають і більшість дієслівних форм, наприклад, ***В**кинуте **в** землю, воно [зерно] за один лише рік дає тисячі зерен (В.Земляк). Підвали частково позавалювались, і в селі казали, що колись вони були **з**'єднані **з** тими печерами-норами, які нібито в старовину пролягали попід усім Медвинцем...(Є.Гуцало). Колоски лежали на землі, немов **у**печатані **в** неї – так їх прибило зливами...(Григір Тютюнник).*

Отже, з-поміж усіх морфем саме словотвірний префікс зумовлює таку структуру змісту похідного дієслова, яка безпосередньо впливає на його лексичні та синтаксичні сполучувальні властивості. Семантика цього словотвірного форманта є тим фактором, що визначає одну з правобічних позицій предиката та прогнозує заповнення її певною прийменниково-відмінковою формою.

Словотвірні дієслівні префікси, які виявляють здатність вступати у значеннєву взаємодію з відповідними прийменниками української мови у складі предикатно-аргументної сполуки, спричинюють зміни валентної структури похідних дієслів. Дієслова набувають здатності підпорядковувати собі валентно залежне слово за допомогою прийменника, семантично та формально тотожного префіксові. Встановлення повної прийменниково-префіксальної кореляції сприяє посиленню та увиразненню семантико-синтаксичних відношень між компонентами предикатно-аргументного комплексу внаслідок подвійного вираження певної семантики – локативної, об'єктної, результативної, темпоральної.

Література:

1. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови. – К.: Наукова думка, 1980. – 286 с.
2. Войцехівська В.Г. Прийменникове керування дієслів переміщення з префіксом **ви-** в українській та російській мовах \\ Граматичні аспекти української мови. – К.: КДПІ, 1985. – С. 57 – 66.
3. Войцехівська В.Г. Сполучуваність префіксованих дієслів переміщення\\ Українське мовознавство. – 1975. – №3. – С.32 – 38.
4. Городенская Е.Г. Словообразование имен. Словообразование глаголов\\ Украинская грамматика. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 175 – 247.
5. Грищенко А.А. Предложные словосочетания \\ Украинская грамматика. – К.: Наукова думка, 1986. – С.280 – 282.
6. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М., 2002.
7. Русская грамматика: В 2-х т. – М.: Наука, 1980.
8. Степаненко М.І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення і речення . – К.: НАН України, 1997. – 216 с.
9. Степаненко М.І. Просторові поширювачі у структурі простого речення. – Полтава: АСМІ, 2004. – 464 с.

С.Г.Алексеєва

МІСЦЕ ПОЯСНЮВАЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ У СИСТЕМІ ВІДНОШЕНЬ СУРЯДНОСТІ ТА ПІДРЯДНОСТІ

Пояснювальні відношення, до яких входять власне пояснювальні, включення та уточнення [2, 173], оформлені за допомогою сполучників (тобто, себто, а саме, сливе, або), інших службових слів у функції сполучників (точніше, вірніше, у тому числі, наприклад, особливо, навіть, власне) або безсполучниково (інтонаційно), називають одним з різновидів сурядних відношень. Наприклад: Коли в бою тут воїн був убитий чи участь брав проти яких нашесть, йому на гробі, як почесний титул, писали: „*Геррос", тобто - слава, честь* (Л. Костенко) – власне пояснювальні відношення; Десь саме в цей період на Глинські звернуло увагу *місцеве земство, а точніше, тутешнє магнатство* (В. Земляк); Будьмо передусім *скрізь* українцями – *чи то в своїй хаті, чи в чужій, чи то в свому краї, чи на чужині* (М. Коцюбинський) – власне пояснювальні відношення зі значенням конкретизації; ...ми не будемо виказувати наших відносин *перед всіма; особливо перед Трохимом* (В. Винниченко) – включення; *Восени, перед відлітом у вирій*, тривожиться й табунами збирається птаство (М. Стельмах) – уточнення. Однак якщо ці відношення встановлюються при відокремлених уточнюючих другорядних членах речення (прикладках і обставинах), то такі конструкції розглядають як підрядні, а якщо при однорідних членах речення з узагальнюючим компонентом, то як сурядні [3, 313]. Наприклад: ...і навіть кірати віддавали в